

Катерина Миколаївна Пензева,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра криміналістики, судової експертології
та домедичної підготовки (старший викладач);*

 <https://orcid.org/0000-0002-2526-0218>,
e-mail: katyali@ukr.net

**ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАПОДІЯННЯ НЕОБЕРЕЖНОГО ТЯЖКОГО
АБО СЕРЕДНЬОЇ ТЯЖКОСТІ ТІЛЕСНОГО УШКОДЖЕННЯ**

Визначено і розкрито характерні ознаки особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, проаналізовано криміналістично значущі ознаки, притаманні особі злочинця: демографічні, соціальні, психологічний та фізичний стан, моральні та психічні якості, зв'язки з потерпілим, схильність до вчинення злочинів.

Ключові слова: криміналістична характеристика, особа злочинця, кримінальне провадження, заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Розроблення методики розслідування заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження та характеристика окремих елементів криміналістичної характеристики, одним з яких є особа злочинця, є надзвичайно корисними для потреб слідчої практики та актуальними для забезпечення ефективного розслідування кримінального провадження за фактами злочинів указаної категорії. Будь-яке кримінальне правопорушення є дією чи бездіяльністю певної конкретної особи. Вивчення відомостей про особу злочинця, окремих характеристик та особливостей, які формують його особистість, дозволяють забезпечити найбільш ефективні заходи щодо розшуку та викриття особи, яка вчинила необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, а в подальшому вибір і проведення найбільш оптимальних слідчих (розшукових) дій з метою розслідування та прийняття остаточного рішення у кримінальному провадженні. Особа злочинця є широким поняттям, яке охоплює моральні та інтелектуальні якості, життєві умови, взаємовідносини з іншими членами суспільства, як робочі, так і побутові та особистісні, фізичні можливості, що певною мірою можуть бути причинами й

умовами вчинення злочину. Криміналістичне дослідження особи злочинця, який заподіяв необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, дозволить оцінити його суспільну небезпеку, має важливе значення для вдосконалення та підвищення ефективності досудового розслідування злочинів цієї категорії та забезпечення в результаті цього призначення справедливого покарання.

Стан дослідження проблеми

Питанням дослідження особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики злочину займалися такі науковці, як В. П. Бахін, О. М. Васильєв, В. К. Гавло, В. С. Кузьмичов, О. Р. Лужецька, В. О. Малайрова, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, С. Н. Чурилов, В. Ю. Шепітько та ін. Однак, незважаючи на велику кількість досліджень із вивчення особи злочинця, достатньої уваги особі злочинця, який заподіяв потерпілому необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, приділено не було, отже, це питання є актуальним і дотепер.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є визначення на основі поглядів науковців, а також проведених досліджень та аналізу типового портрета особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження.

Для досягнення мети було поставлено такі *завдання*:

- дослідити особу злочинця на основі думок науковців;
- встановити характерні ознаки, притаманні особі злочинця, в категорії злочинів, пов'язаних із заподіянням необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження.

Наукова новизна дослідження

Під час дослідження проаналізовано притаманні особі злочинця як елемента криміналістичної характеристики заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження характерні ознаки: демографічні, соціальні, моральний та фізичний стан, психологічні якості, особливості взаємовідносин з потерпілим.

Виклад основного матеріалу

Із метою визначення необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження як кримінально-правового явища необхідно звернутися до положень статей 25, 121, 122 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Відповідно до ст. 121 КК України тяжким тілесним ушкодженням є тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, каліцтво статевих органів, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою

працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя. Стаття 122 КК України дає визначення тілесному ушкодженню середньої тяжкості, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у ст. 121 КК України, але спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину. Необережність при заподіянні особою вищезазначених тілесних ушкоджень передбачає в її діях наявність злочинної самовпевненості або злочинної недбалості, що суттєво відрізняється від умисного спричинення тілесних ушкоджень. Злочинна самовпевненість і злочинна недбалість як види необережності передбачають, що злочинець усвідомлює потенційну суспільну небезпеку своїх дій, але вважає, що вони хоча і можуть викликати небезпечні наслідки, але в цьому конкретному випадку не призведуть до такого результату, або взагалі не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння. Тобто дії злочинця з нанесення потерпілому необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження не передбачають його намірів спричинити такі наслідки.

Головною метою розроблення методики розслідування окремого виду кримінальних правопорушень є забезпечення повноти розслідування певної категорії злочинів. Безумовно, встановлення всіх елементів криміналістичної характеристики необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження є вкрай важливим для криміналістичної методики розслідування цієї категорії злочинів. Особа злочинця є одним з основних та визначальних елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із заподіянням необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження.

Необхідно зазначити, що вивчення особи правопорушника є складним і різностороннім процесом. Особа злочинця є об'єктом дослідження багатьох юридичних наук, зокрема кримінального процесу, кримінального права, кримінології, криміналістики, які досліджують особистість кожна у своєму напрямі. При цьому вивчення особи злочинця в окремій науці не може залишити поза увагою здобутки, отримані в цьому напрямі іншими науками, адже лише комплексне дослідження всіх ознак, які характеризують особу злочинця, дадуть змогу отримати найбільш повні знання про дійсні причини й умови вчинення кримінального правопорушення, оцінити суспільну небезпеку злочинця, правильно кваліфікувати його діяння та призначити відповідне покарання.

У кримінології, як зазначає Ю. Ф. Іванов, особа злочинця розглядається як сукупність соціально значущих характеристик, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами й

обставинами, що впливають на її злочинну поведінку [1]. Кримінологи використовують дані про особу злочинця для встановлення причин та умов злочинності, вирішення проблем профілактики кримінальних правопорушень з метою їх запобігання. Правознавці знання про особу злочинця використовують для безпомилкової кваліфікації його дій або бездіяльності. Криміналістами відомості про особу злочинця застосовуються для організації розкриття і розслідування злочинів.

Криміналістичне дослідження особи злочинця має важливе значення для розкриття і розслідування заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, адже спрямоване на вдосконалення та підвищення ефективності досудового розслідування злочинів цієї категорії [2].

З позиції криміналістики про особу злочинця можна зазначити таке:

- особа злочинця є об'єктом самостійного вивчення;
- особа злочинця вивчається як у конкретному злочині, так і у групі злочинів одного виду;

– характер вчиненого злочину тісно пов'язаний з визначеними властивостями і якостями особи злочинця, його злочинним минулим, що створюють злочину індивідуальність і неповторність.

Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики розглядається як суб'єкт із певним комплексом ознак. М. В. Салтєвський описував особу злочинця як певну систему, властивості та ознаки якої знаходять висвітлення в навколишньому середовищі та використовуються з метою розкриття та розслідування злочинів [3, с. 422]. Інші науковці розглядали особу злочинця як стійку криміналістично значущу сукупність психофізичних властивостей і якостей, мотиваційних установок, емоційної та раціональної сфер людської свідомості, що відобразились у слідах злочину в процесі підготовки, вчинення і приховування слідів злочину, а також поведінці після вчинення злочину, а також як сукупність соціально значущих ознак і відносин, які характеризують винну в порушенні кримінального закону людину в поєднанні з іншими умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку [4].

О. Н. Колесніченко пропонував відносити до комплексу ознак особи злочинця такі, які можуть сприяти визначенню ефективних шляхів встановлення, розшуку, викриття злочинця та успішного розслідування злочину, а саме: специфічні ознаки осіб, які вчиняють злочини конкретного виду (хитрощі злочинця), демографічні; ознаки, що відображають моральні, психологічні особливості (наприклад риси характеру), тощо [5, с. 39].

Підсумовуючи результати проведеного аналізу правової літератури щодо вивчення особи злочинця, можна зазначити таке.

Різноманітні підходи до вирішення цього питання зводяться до того, що зазначений елемент криміналістичної характеристики розглядається як суб'єкт із такими ознаками:

- дані демографічного характеру, моральні якості, психологічні особливості [6, с. 258];

- сукупність психофізичних властивостей і якостей, мотиваційних установок, емоційної та раціональної сфер людської свідомості [4];

- соціально-правові дані, природно-біологічна інформація про особу;

- соціально-демографічні властивості, психологічні якості, біологічні особливості;

- соціальні, біологічні, психологічні та інші характеристики [7, с. 275].

Як уже зазначено раніше, необережне заподіяння тілесних ушкоджень суттєво відрізняється від умисного. Розглядаючи властивості особи злочинця, який заподіяв потерпілому необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, зазначимо, що така поведінка може бути результатом провокаційних подій або неадекватного сприйняття події, що сталася. Зокрема, неумисне нанесення тілесного ушкодження може бути: відповіддю на злочинні дії іншої особи; реакцією на отриману інформацію, яка викликала емоційний сплеск; неправильним розрахуванням своєї фізичної сили або миттєвою реакцією при наявних спеціальних навичках. Також дії особи злочинця при необережному нанесенні тілесного ушкодження можуть бути спровокованими його неадекватною поведінкою внаслідок стану алкогольного або наркотичного сп'яніння.

Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинців, пов'язаних із заподіянням необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, характеризується різноманітним набором ознак та властивостей, серед яких: демографічна складова (стать, вік), соціальні властивості (суспільний статус, рід занять, сімейний стан, трудові та побутові стосунки з іншими членами суспільства), біологічні властивості (анатомічні та фізіологічні ознаки, стан здоров'я), моральні та психічні якості (інтелект, світогляд, інтереси, емоційна та волява сфери). Зазначені індивідуальні ознаки віддзеркалюються в поведінці особи злочинця та його стосунках з оточуючими, зокрема з потерпілим.

Зважаючи на те, що злочинець при заподіянні необережних тілесних ушкоджень діє імпульсивно, без завчасного планування, важливим аспектом при розслідуванні злочину є встановлення морально-психологічних особливостей підозрюваного, наявності певного ступеня дратівливості та збудження, спроможності діяти агресивно, перейти до активних агресивних, неадекватних дій. Велике значення має спосіб життя злочинця, схильність до зловживання алкогольними

напоями або вживання наркотичних засобів, що може впливати на психологічний стан особи та її реакції на події.

Погоджуємось із думкою багатьох сучасних українських науковців щодо інформативності методики дослідження агресивних реакцій, зокрема під час нанесення необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, як одного з психологічних аспектів особи злочинця, відповідно до якої виділяють:

- фізичну агресію (напад) (застосування фізичної сили до іншої особи);

- непряму агресію, яка може: виникати як результат агресії, опосередковано спрямованої на іншу особу (злостиві плітки, жарти); бути загальною, не спрямованою на жодну особу (крики, биття кулаком по столу тощо);

- дратівливість, яка передбачає готовність до вияву негативних почуттів за найменшого збудження (грубість, різкість);

- негативізм – опозиційна манера поведінки від пасивного опору до активної боротьби проти встановлених звичаїв і законів;

- образу – ненависть до оточуючих за дійсні або вигадані свідчення;

- підозрілість, тобто сприйняття всіх людей як таких, що завдають або планують чи намагаються завдати шкоди;

- вербальну агресію – висловлення негативних емоцій як через крики, сварку, так і через словесні відповіді (прокльони, погрози).

Важливим елементом характеристики особи злочинця, який заподіяв необережні тілесні ушкодження, є дані про індивідуальні життєві умови, його інтелектуальний рівень, стан взаємодії із соціумом, мету і мотиви, що спонукали його вчинити злочин, встановлення стану його фізичної підготовки, володіння спеціальними здібностями, навичками.

Наведені вище ознаки особи злочинця не є вичерпними, але, безумовно, важливими для розроблення криміналістичної характеристики злочину зазначеного виду.

Нанесення особою необережного тілесного ушкодження може мати місце за випадкових обставин, обумовлених певною ситуацією. Отже, якщо злочинець веде антисуспільний спосіб життя, якщо його звичайній поведінці притаманна схильність до скоєння правопорушень, такі його погляди мають опосередкований зв'язок із наслідками діяння, що призвело до нанесення тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, оскільки воно вчиняється неумисно. Однак невірним буде повністю виключити вплив способу життя і характеристик особи злочинця на його поведінку, результатом якої може бути необережне спричинення тілесних ушкоджень потерпілому. Безперечно, можна зазначити, що у різних осіб, які вчинили необережний злочин, такий зв'язок може виявлятися неоднаково.

Погоджуючись із результатами чималої кількості проведених вітчизняними вченими досліджень, розподілимо необережних злочинців на певні категорії:

1) випадкові злочинці, які вперше вчинили необережні злочини, діяли несвідомо під впливом сприяючої або навіть провокуючої ситуації або ж особливого психофізіологічного стану (афект, втома, хворобливий стан); такі особи характеризуються позитивно, раніше правопорушень не вчиняли, їх відсоткове співвідношення близько 50 % від загальної кількості необережних злочинців;

2) нестійкі злочинці, які вперше вчинили необережні злочини в нормальній або перешкоджаючій ситуації, порушили правила обережності свідомо; вони також характеризуються з позитивного боку, раніше правопорушень не вчиняли, їх кількість близько 30–40 % з кількості засуджених за необережні злочини;

3) злісні необережні злочинці, які раніше засуджувалися за вчинення злочинів, а також допустили особливо злісні порушення правил обережності при загальній негативній спрямованості особи; кількість осіб зазначеної категорії становить 10–15 % [8, с. 40].

Отже, зазначимо, що суспільна небезпека як властивість особи злочинця полягає в реальній загрозі вчинення нею нового злочину.

Звертаючись до відомостей стосовно суб'єкта злочину як кримінально-правового елемента складу злочину, передбаченого ст. 128 КК України, можна зазначити, що це фізична особа, яка досягла 16-ти років та є осудною.

Дослідження особистісних характеристик осіб, які заподіяли необережні тілесні ушкодження, проводилося на підставі вивчення вироків у кримінальних справах та кримінальних провадженнях вказаної категорії, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень та знаходяться у відкритому доступі, а також офіційної статистики звітності Генеральної прокуратури України за 2015–2021 рр. Загалом було опрацьовано 150 вироків. Отримані відомості свідчать, що більшість тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень із необережності вчинено чоловіками. Їх вік переважно від 30 до 50 років (61 %). Особами, які знаходились у стані сп'яніння, вчинено до 20 % злочинів указаної категорії. У більшості випадків в осіб, які вчинили зазначені злочини, наявні середня спеціальна та загальна середня освіта (62 %). За матеріалами кримінальних проваджень, до 13 % необережних тілесних ушкоджень вчинено раніше засудженими особами. Для осіб, які вчиняють зазначені злочини, характерні відсутність роботи або тимчасова випадкова низькооплачувана робота (67 % випадків). Дані перевірених вироків свідчать про те, що більшість винних у вчиненні необережних тілесних ушкоджень осіб не мають подружнього статусу (58 %).

Щодо психічного стану осіб, які скоїли необережні злочини, проведеними дослідженнями встановлено, що під час їх вчинення останні знаходились, зокрема, у стані напруження та дратівливості (15 %), відчаю (35 %), стресу (18 %), сильної перевтоми (4 %).

У ході дослідження особливостей відносин злочинця з потерпілим було встановлено, що переважна більшість подій, під час яких останньому наносились тілесні ушкодження з необережності, відбувалася під час конфліктної ситуації та за наявності неприязних стосунків, що виникли між сторонами. При цьому за характером соціальних контактів можуть мати місце такі типи взаємовідносин між злочинцем і потерпілим:

- обидві особи знаходяться в сімейних стосунках (9 %);
- потерпілій та злочинець є знайомими по навчанню, роботі, спільному відпочинку тощо, можуть мати як звичайні буденні стосунки, так і неприязні, які склалися під час спілкування протягом певного періоду часу (34 %);
- сторони не знайомі, зустрілися випадково (57 %).

Більшість злочинів зазначеної категорії вчиняються одноосібно. Слід відмітити, що такі кримінальні правопорушення вчиняються без попередньої підготовки.

Висновки

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що успішне розслідування будь-якого злочину, зокрема заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, неможливе без дослідження особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики вказаного виду кримінального правопорушення, встановлення комплексу ознак, які її характеризують, моральних переконань, інтелектуальних та емоційних властивостей, фізичних здібностей, волевих якостей та життєвих умов, стану взаємодії із соціумом, які повинні розглядатися комплексно. Це допоможе у встановленні залежностей між окремими елементами криміналістичної характеристики, що сприятиме отриманню повної об'єктивної інформації щодо обставин учиненого діяння: способу його скоєння, слідів злочину тощо. Крім того, це дасть можливість встановити окремі обставини, які підлягають доказуванню, що сприятиме проведенню всіх необхідних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів у кримінальному провадженні. Отже, формування портрету особи злочинця, який заподіяв необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, є вагомим для проведення ефективного всебічного розслідування.

Враховуючи результати проведеного дослідження, можна виділити такі характерні ознаки особи злочинців, які вчиняють тілесні

ушкодження з необережності: переважно це дорослі чоловіки, які вчиняють злочин одноосібно, без попередньої підготовки, мають середню спеціальну та загальну середню освіту, неодружені, є тимчасово працевлаштованими на низькооплачуваній роботі або не працюють, під час вчинення злочину не перебували у стані сп'яніння, головним чином раніше не судимі.

Список бібліографічних посилань: **1.** Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Вид. Паливода А. В., 2006. 264 с. **2.** Мальярова В. О. Практична функціональність криміналістичної характеристики злочинів // Urgent problems of law on the modern stage of statehood development : International Research and Practice Conference (Lublin, October 20–21, 2017). Lublin : Izdevnieciba Baltija Publishing. Pp. 215–218. **3.** Салтевський М. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с. **4.** Динту В. А. Обстановка злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2014. 237 с. **5.** Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений // Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. Киев, 1988. С. 29–42. **6.** Шепитько В. Ю. Криминалистика : курс лекцій. 2-е изд., перераб. и доп. Харьков : Одиссей, 2005. 368 с. **7.** Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. 2-ге вид., допов. і перероб. Дніпропетровськ : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2012. 548 с. **8.** Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2009. 288 с.

Надійшла до редколегії 15.11.2022

Прийнята до опублікування 03.12.2022

Penzieva K. M. The a criminal's identity as an element of forensic characteristics of causing negligent serious or moderate bodily harm

The characteristic features of the criminal's personality as an element of forensic characteristics of causing negligent serious or moderate bodily harm have been defined and revealed. The following criminologically significant features inherent in the person of the criminal have been analyzed, such as demographic data, moral qualities, psychological features; a set of psychophysical properties and qualities, motivational attitudes, emotional and rational spheres of human consciousness; social and legal data, natural and biological information about a person; socio-demographic properties, psychological qualities, biological features; social, biological, psychological and other characteristics.

An analysis of the suspect's moral and psychological characteristics, the presence of a certain degree of irritability and excitement, the ability to go to active aggressive, inappropriate actions has been carried out. It has been established that the criminal's lifestyle, propensity to abuse alcoholic beverages or the use of narcotic drugs are of great importance, which can affect the psychological state of a person and his reactions to events.

Aggressive reactions of the criminal during careless infliction of severe or moderate bodily harm have been studied, among which the following were highlighted, in particular physical aggression (assault); indirect aggression; irritability; negativism; image; suspiciousness; verbal aggression. Reckless criminals were divided into the following categories: random criminals who committed reckless crimes for the first time, acted unconsciously under the influence of a contributing or even provoking situation or a special psychophysiological state; unstable criminals, who for the first time committed careless crimes in a normal or hindering situation, violated the rules of caution knowingly; malicious careless criminals who were previously convicted of crimes, and also committed particularly malicious violations of the rules of caution with a general negative orientation of the person.

According to the results of the conducted research, the following characteristic features of criminals who commit bodily harm due to carelessness have been identified, namely they are mainly adult men who commit the crime alone, without prior training, have secondary special and general secondary education, are unmarried, are temporarily employed in a low-paid job or not work, were not in a state of intoxication at the time of committing the crime, mainly had no previous convictions.

Key words: forensic characteristics, the identity of the criminal, criminal proceedings, causing negligent serious or moderate bodily harm.

